

Key words: Ukrainian literature, national peculiarity, Ukrainian mentality, national and cultural identity.

УДК 821.«18/19» «Чернявський»

Галина ЗЕМЛЯНА

РОМАН М. ЧЕРНЯВСЬКОГО «ВЕСНЯНА ПОВІДЬ»: СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Дослідження значного масиву прози М. Чернявського, репресованого в 30-х рр. ХХ ст., покликане не лише заповнити одну з лакун у цьому питанні, а й збагатити поетику як галузь науки про літературу.

Шлях Чернявського-прозаїка почався з 1902-го року публікацією в «Киевской старине» його творів «Під тихою вербою», «В затишку. Малюнок», «Степовий сокіл», «Собака». Згодом на сторінках цього ж журналу з'являються його оповідання «В незнану далечінь» (1903) та повісті «Vaе victis!» (1905), «Весняна повідь» (1905), які засвідчили появу майстра малої і великої прози.

У 1907–1908 роках на сторінках «Літературно-наукового вісника» Олександр Грушевський друкує досить велику оглядову працю «Сучасне українське письменство в його типових представниках». До їхнього кола дослідник зараховує і М. Чернявського. До того ж цей прозаїк цікавить Олександра Грушевського як один із тих, хто шукає нових шляхів і вирізняється новою манерою письма та поглядами на літературу.

Письменник Спиридон М. Черкасенко завважив, із якою «великою любов'ю й мистецтвом» уміє змалювати М. Чернявський могутню красу природи, «в якій все прекрасно, все викінчено, все чарує, і на сім фоні, як страшний контраст, – людське життя» [5, с. 392].

Майже нічого нового до характеристики прози М. Чернявського не додав С. Єфремов в «Історії українського письменства» (1919). Зазначивши, що за настроєм, «широким розумінням краси» цей автор наближається до Михайла Коцюбинського, критик висловлює думку, що М. Чернявський лише «пробував писати прозу».

У 20-х роках ХХ ст. ґрунтовну студію, присвячену Миколі Чернявському, опублікував на сторінках «Червоного шляху» М. Плевака. Перший розділ цієї праці присвячений біографії письменника, другий – поезії, а третій, вміщений у першому номері журналу за 1926 рік на 34 сторінках, – прозі [3].

Актуальність теми зумовлена невідкладними завданнями сучасного українського літературознавства. Одне з них – реставрація панорами літературного процесу. Радянським режимом свого часу було вилучено письменників, світогляд, а відтак творчість яких не вкладалися в прокрустове ложе комуністичної доктрини.

Метою цієї розвідки є дослідження проблематики і поетики роману М. Чернявського «Весняна повідь».

Роман «Весняна повідь» М. Чернявського написаний по свіжих слідах кривавих революційних подій 1905 року, отже в ньому не могли бути розставлені всі крапки над «і». Автор давав читачеві матеріал для роздумів у так званій відкритій формі літератури, тому й не випадково «Весняну повідь» М. Чернявського нагороджено на літературному конкурсі: твір потрактовано як визначне явище тодішньої сучасної літератури на злободенну тему.

Не однаково повно та всебічно зображені автором персонажі «Весняної повіді». З-поміж них вирізняється образ роздвоєного у політичних орієнтирах і монолітного в інтимних почуттях інтелігента – Івана Трублаєвича. Досить схематично й одновимірно змодельовані образи революціонерів – Люби та Зембулата. Це дуже «правильні» й у художньому плані не дуже цікаві типи, до того ж внутрішнє життя Зембулата автором не розкриті. З почуття ревності й зловтіхи, озлоблений їхньою «правильністю», Трублаєвич уявляє їх у парадоксальних еротичних позах. Краще вдалися М. Чернявському образ матері Трублаєвича та безнадійно закоханої в нього «рудой панни» Дубраєвської.

Перша – пані «старого закону», ніжна і фанатично любляча мати. А «руда панна», голова якої здається квіткою кульбаби, – весела, безпосередня й шляхетно-добра. Утеплює цей образ кокетлива імпровізована казочка панни про сумного лицаря (Трублаєвича). Трублаєвич відповідає їй сумною казочкою про себе. Він – однолюб. Навіть зраджений коханою, не може відповісти взаємністю Дубраєвській, але глибоко її поважає.

Дуже майстерно виписаний образ банківського «моля» – бухгалтера Донди, витонченого аполітичного філістера й тупака. Винуватцями хаосу в суспільному житті твердолобий Донда вважає євреїв, схвалює їхні погроми і водночас плазує перед євреями, які займають високе становище. І – парадоксальна деталь – цей робот без крихти поезії в душі виготовляє чудові скрипки.

Повість «Блискавиці», написана в 1906–1924 роках, – це продовження роману «Весняна повідь» і в часі, і в настроях, і в подіях. Об'єкт зображення обох творів – революційні заворушення 1905 року. «Весняна повідь» закінчується описом революційних подій, які є реакцією на жакливу поразку російських збройних сил під Цусімою, – повстанням на броненосці «Потьомкін». Уже з перших сторінок «Блискавиць» і далі предметом розмов персонажів є все та ж Цусіма.

Завдяки газетним публікаціям пасічник (пасіка його у балці) яскраво уявляє потоплення російських кораблів, на яких було по 800 душ залози, загибель 10 000 людей. Та якщо у «Весняній повіді» події відбуваються у містах і тільки частково на хуторі десь на Чернігівщині, то ареною розгортання сюжету у «Блискавицях» є гарячий південний степ, гарячий не лише від пекучого літнього сонця, а й від «температури» подій.

Повість «Блискавиці» має новаторську жанрово-композиційну структуру, що зумовило нерозуміння її критикою, яка вимагала викінченості образів-персонажів і докладної обробки епізодів. Сам автор, даючи жанровизначальний підзаголовок своєму твору («Фрагменти»), вказує на його фрагментарну композицію. Таку ж композицію має повість М. Коцюбинського «Fata morgana» з жанровою дефініцією «З сільських настроїв». Обидва твори вирізняються послабленою фабулою, герой не розкривається у перипетіях інтимних. Інтимні історії лише злегка накреслені й «застиглі», без розвитку, натомість герої пройняті суспільними настроями доби. В обох творах показано погроми панських маєтків і фатаморганність селянських ілюзій на землю. І в М. Чернявського, і в М. Коцюбинського фінальні сцени – «погром погромників» – це дикі, жорстокі екзекуції.

Чітко вираженого індивідуалізованого основного героя у повісті М. Чернявського нема. Хоча окремі партії тексту можна назвати поезією у прозі, хоча степ залитий ліричними хвилями

авторських почуттів та почуттів героїв, але над подіями особистого плану превалюють події політичні. Автор намагається передати настрої непевного, тривожного, бурхливого й жахливого часу, розповідає про масові страйки сільськогосподарських робітників, погроми та езекуції, проте за всієї нарисовості у способі зображення повість не перетворюється на публіцистичний репортаж, – це радше етюд, ескіз.

Головний герой «Весняної поводи» Іван Трублаєвич, який впав, очевидно, смертельно поранений під час розгрому повстання в Одесі в 1905 році, тут неначе реінкарнований в образі Харитона Осиповича Підгаєвського, в якого причиною втрати психічної рівноваги, стану фрустрації є теж ситуація «если к другому уходит невеста». Письменник у пізньому своєму романі рекомпенсує «штрихове письмо» (В.Фащенко) скрупульозною психологічною студією внутрішнього життя героя, від якого пішла дружина і який розчарувався у своїх давніх революційних ідеях, а також докладніше, ніж у «Весняній повіді» та «Блискавцях» зображує внутрішній світ жінок, зокрема Валерії – колишньої дружини Підгаєвського, повії Люсі, образ якої введено до роману в аспекті новачії. Типаж поширено й іншими образами – чорносотенця та жандарма-provokatora. Цих «типів епохи» можна назвати «типами двох епох»: великодержавний шовініст-чорносотенець, як і provokator, репрезентують не лише час, зображений у романі (рік 1914-й), а й час написання твору – 1927-й рік. Такі типи ставали теж «героями» радянських часів. Розбудованість системи персонажів, наявність сюжетних відгалужень, масштабність образу часу та значний за обсягом об'єм текст (близько 160 сторінок) дають підстави вважати «Під чорною корогвою» романом, а не повістю, як визначав жанр цього твору сам автор, а за ним і дослідники його творчості.

Презенсний романний час чітко окреслений. Він триває від сараєвських подій до оголошення Німеччиною війни Росії (1914 р.), однак доповнюється численними екскурсами в минуле, спогадами про події першої російської революції.

На противагу попереднім творам М. Чернявського, в яких суспільне тло хоч і пройняте переживаннями героя, у цьому романі на перший план виступає його духовність, внутрішнє буття, що, за І. Франком, є свідченням новаторських тенденцій у прозі початку ХХ

ст. Досить довго читач схильний думати, що це твір «без подій», принаймні зовнішніх, а структура психологічного роману з внутрішньою, психологічною акцією, з двобоем полярно заряджених думок. Підгаєвський, службовець банку (як і Трубласевич), занедбує свої службові обов'язки, йому загрожує звільнення з посади, а поки що він іде у вимушену відпустку.

Основний прийом сюжетотворчий і характеротворчий – це прийом хронотопу дороги. Підгаєвський, «ведучий сюжету», тікає зі свого міста, тікає від остогидлих службових обов'язків, щоб заглушити біль чоловіка, від якого пішла кохана дружина. Цей мотив за певної подібності до колізій у «Весняній повіді», опрацьовується в романі «Під чорною короговою» оптимально.

Щодо типології образів жінок-інтелігенток і певний їхній схематизм у доробку М. Чернявського Г. Немченко зазначає, що вони «вже не раз ставали об'єктом зображення в творчості попередників письменника (у прозі І. Нечуя-Левицького, Олени Пчілки, І. Франка, О. Кобилянської, Лесі Українки та ін.). Типологічно спорідненими видаються постаті Саші Навроцької, Надії Чурашкової (“Над Чорним морем” І. Нечуя-Левицького) та героїнь М. Чернявського з повістей “Весняна повідь” та “Блискавиці”. Це виявляється, зокрема, у певній декларативності цих образів» [2, с. 30].

Товариші (студенти) та Ніна, закохана в одного з них, обговорюють політичну ситуацію в країні. Молодіжна романтична трійця – Юрко Ольшановський, Микола Маляренко та Петро Сорокопуд організують страйк косарів (робітників, що обслуговують 20 молотарок) на панських луках і взагалі займаються революційною діяльністю.

Ще один брат Ніни Ольшановської – Михайло – зовсім аполітичний. Він закоханий в Арядну – племінницю дружини управителя маєтків князя. Михайло видає свого брата Юрка та його однодумців-підпільників – Миколу й Петра – панні Аврорі, а та виказує їх своєму дядькові – Богаєвському, котрий, своєю чергу, доносить на них князеві. Отже, перипетії підпільної революційної роботи, котра веде юнаків до в'язниці, компенсують відсутність любовної інтриги. У коханого Ніни – Миколи Маляренка – відносини ускладнюються не з нею, а з батьком, адже він, Микола, – призвідець страйку, який намагається придушити його батько –

управитель панського маєтку. Зрештою, всі три проводирі революційного руху – молоді інтелігенти, студенти – належать до класу відносно великих землевласників. З одного боку, вони є так званими перебіжчиками від свого класу «імущих» до класу трудового селянства, а з другого боку, врешті-решт не можуть виступати проти своїх батьків і через свою класову роздвоєність не спроможні бути справжніми керівниками революційного руху. Критика докоряла М. Чернявському, що він не показав гегемонії пролетаріату – міських заводських робітників – у революції 1905 року. Але ж у даному разі автор зображує революцію на селі – на неозорому степу, і було б штучно «виписувати» міського робітника на «посаду» революційного проводиря сільськогосподарської найманої сили у поміщика.

Літературознавець Д. Міщенко обвинувачував М. Чернявського у тому, що він своєю творчістю викликав ненависть до селянства й революціонерів. В оборону письменника-гуманіста став Л. Сенік. «Як і С. Васильченко, над розпочатими ще до Жовтня задумами працює М. Чернявський, творчість якого, на жаль, несправедливо забута, хоч вона розвивалася в загально-демократичному крилі української дожовтневої літератури, – писав критик. – В «Червоному шляху» (1926, № 7,8) він публікує повість «Блискавиці», яка також присвячена подіям першої революції; значне місце в ній займає змалювання стихійного руху селянства, пройнятого пристрасним бажанням здобути землю. В епізодах розгрому поміщицького маєтку особливо чітко окреслені індивідуально-власницькі інстинкти селянства.

У цьому зв'язку доречно згадати слова деяких критиків, які обвинувачували М. Чернявського в «смакуванні» темряви і жорстокості селянства, нібито показаного соціально-недиференційовано, в змалюванні революційної боротьби як виключно руйнівної сили, чим М. Чернявський, мовляв, на противагу М. Коцюбинському, викликає в читача ненависть до селян революційного руху [1]. Повість «Блискавиці», як і інші твори, спростовує цю думку [3].

Стиль наратора-автора змінюється, набуває гротескно-іронічної чи сатиричної тональності, коли він зображує княжого лакузу-донощика Богаєвського, його родичку Аріядну і самого князя («знаками» цього образу є лисина, черевце і заїкання).

Спроституйований княжий підлиза дістає вбивчий епітет: «одаліска». Цей епітет повторюється, модифікується, набуваючи кожного разу нового сатиричного відтінку («очі одаліски», «одаліска в чесучі», «одаліска розцвіла привабливою усмішкою», «одаліска не хотіла віддатися зразу», «одаліска збагнула, що час віддатись»). Це – сатиричний образ дипломатично-кокетливої розмови Богаєвського з князем, спосіб отримати для себе якусь користь. Але двозначний епітет натякає й на його нетипову сексуальну орієнтацію Богаєвського («Князь розложив свої дугасті коліна і дивився в вікно. Штучна, нешира й Аріядна (теж донощиця). Її талію порівняно до шахової фігури. У тональності штучності сприймає образ цієї псевдокрасуні Михайло: «Кинула на руку рожевим маслом мигдали лілейних пальців» [6, с. 24]. Згадаймо авторську характеристику Ніни: «Задумлива, як осінь». Просто, влучно, задушевно.

Зображення масових сцен посилює напруженість нарації.

Драматичні, гостросюжетні масові сцени (сцена погрому панських маєтків, сцена упокорення селян під час екзекуції) мають свій внутрішній сюжет з його перипетіями – зав'язкою, наростанням напруженості й катарсисом.

Отже, форми великої прози Чернявського (повісті і романи) спрямовані на всебічність зображення героя й панорамного образу часу, до того ж ця панорамність більшою мірою притаманна групі творів суспільно-психологічних (трилогія, до якої входять романи «Весняна повідь», «Під чорною короговою» та повість «Блискавиці»), ніж психологічно-побутових (повісті «*Vae victis!*», «Душа поета», «Варвари»), у яких основна увага зосереджена на студії характеру головного героя, а побутове тло не становить такого самоцінного інтересу, як реалії політичних подій і дух настроїв в ході революції 1905 року, реакції, що почалася після неї, російсько-японської війни й початку першої світової, відтворені у трилогії.

Однією з основних психологічних проблем повістей і романів Чернявського є проблема роздвоєння людини типу *homo duplex*, показ внутрішньої боротьби героя з власною інфантильністю, з песимізмом. Відповідно поглиблюється функціональність прийому «потoku свідомості», самоаналізу героя, а у «*Vae victis!*» порівняльної психологічної характеристики персонажів різних вдач і темпераментів, поставлених у приблизно однакові умови й обставини. Ці гнітючі обставини й рабську психологію переборює

отець Сергій у «*Vae victis!*»), переборюють свою інфантильність поет-ветеринар Рафалович у повісті «*Душа поета*» та службовець банку Трублаевич в романі «*Весняна повідь*», натомість його alter ego Підгасцький (роман «*Під чорною короговою*») стає жертвою своєї скорботи й розчарованості. Самовпевнений «герой» «*Варварів*» внутрішньо й у своїх діях монолітний цинік, однак оцінка його аморальних учинків із боку оточення – полярна, що зумовлено духом часу. Через приналежність до «імущих» соціальних верств позбавлені твердих політичних переконань молоді революціонери у фрагментарній повісті «*Блискавиці*».

«*Холодність*» головних героїв «*Весняної повіді*» і «*Під чорною короговою*» спрямована проти гарячкового фанатизму догматиків і є виразом авторської антидогматичної позиції стосовно кровожадної доктрини класової боротьби. За усього співчуття до народних селянських мас, розуміння їхніх прагнень здобути право на землю, М.Чернявський як письменник-гуманіст, як і Грінченко, був переконаний, що у кривавих хвилях революції селянство не здобуде волі, що “перша російська революція, як і лютнева”, була байдужою до національних прагнень українців, про що йдеться в автобіографічній повісті «*Під сонцем буття*».

У трилогії М. Чернявського атмосфера доби передана наративною формою політичних дискусій, картинами масових сцен – азартних руйнівських погромів панських маєтків та сценою упокорення бунтарського стихійного духу повсталих селян ганебною військовою екзекуцією.

Отже, нестандартним за трактуванням зображених подій і настроїв бурхливих років, розмаїттям порушених проблем, глибоким психологізмом, пошуками щоразу нового жанрово-композиційного вирішення, великоформатна проза М. Чернявського постає як цікаве, оригінальне явище в історичній поетиці жанрів української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Миронець І. З історії літературних взаємин 90–900 років // *Прозаїки 90 – 900 рр.* – Харків, К. : Книгоспілка, 1930. – Кн. 2. – С. III – XL.

2. Немченко Г. В. Традиційне і нове в творчості М.Чернявського (Інтерпретація образу жінки) // Микола

Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог. Тези доп. наук. конф. – Херсон, 1993. – С. 29 – 31.

3. Плевако М. Микола Чернявський (В тридцятилітній ювілей його літературної діяльності (1895 – 1925) // Червоний шлях. – 1925. – № 11/12. – С. 237 – 267.

4. Плевако М. Микола Чернявський (В тридцятилітній ювілей його літературної діяльності (1895 – 1925) // Червоний шлях. – 1925. – № 11/12. – С. 237 – 267.

5. Черкасенко С. [Теодосієнко С.] Микола Чернявський. Богові Невідомому й інші оповідання. – Київ-Львів: Видання Українсько-Руської Видавничої Спілки. – Стор. 191. Ціна 70 коп. // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Річн. XVI. – Т. LXI. – Кн. 2. – С. 391 – 394. – Рец.

6. Чернявський М. Твори : у 10 т. – Харків: Рух, 1929. – Т. 4. Душа поета [Повісті й оповідання]. – 392 с.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2010

G. ZEMLYANA

The article looks at the peculiarities of the plot and poetic style of M. Chernyavskiy's novel "Vesnyana povid".

Key words: novel, genre, problem, poetic means, collision

УДК 82.2.,19” (477)

Максим ЛИНЧЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛЮДИНА В УМОВАХ КОЛОНІАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА)

У статті йдеться про ідею «чесності з собою», яку сповідує В. Винниченко. Цю ідею автор ілюструє безпосередньо у своїх конкретних творах. Разом з тим письменник акцентує увагу на становищі людини в умовах колоніальної агресії.

Ключові слова: «чесність з собою», національне та індивідуально-особистісне, екзистенційний вибір, маргінальність.

Український тип неакадемічного філософсько-літературного екзистенціалізму, створений на національному ґрунті, увесь